«Шалай маҗаралары»дигән курчак театры күрсәттеләр. Шулай ук балалар язучылары Эльмира Шәрифуллина, Роберт Миңнуллин белән «Балаларга күчтәнәч»дигән темага очрашулар булды. Балалар һәм тәрбиячеләр алар иҗат иткән шигырьләрне укыдылар, җырлар җырладылар. Муса Җәлилнең туган көне уңаеннан «Муса Җәлил батырлыгы – үлемсез» дигән кичә үткәрергә җыенабыз. Шулай ук балалар, әти-әниләр, тәрбиячеләр белән берлектә Г.Тукайның 130 еллыгын билгеләп үтәргә әзерләнәбез.

Балаларга китап уку, матур әбәбият белән таныштыру аларның акыл эшчәнлеген үстерә, зиһенен камилләштерә. Билгеле булганча, сабыйлар әйләнә-тирә дөньяны конкрет күзаллау юлы белән кабул итәләр. Аларга барысы да яңа, кызык тоела. Шигырләрдәге, хикәя һәм экиятләрдәге геройларның образларын, вакыйгаларын, сурәтләүләрне алар күз алдына конкрет китерәләр һәм үзләрен шул вакыйгалар эчендә итеп хис итәләр, хыялланалар. Ләкин нәниләр дә зурлар кебек үк үзләренең тормыш тәҗрибәләренә таянып фикер йөртергә өйрәнә.

Балалар бакчасы, гаилә, мәктәп бергәләп балаларны матур әдәбият белән таныштырып, аларны олы, катлаулы һәм гаять кызыклы дөньяга алып керүдә, аны танып белү серләрен өйрәтүдә ярдәм итәр дип ышанасы килә.

ТАЛГАТ МИНЛЕБАЕВ – ПЕРЕВОДЧИК

И.М. Низамов,
доктор филологических наук, профессор
Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)
E-mail: nizamil@yandex.ru

Аннотация. В данной статье автор рассматривает особенности переводческой работы в журналистике. В связи с этим анализируется работа кафедр журналистики и татарской журналистики Казанского университета и ее представителей. Особенное внимание уделяется деятельности Т.Миннибаева и Ф.Агзамова.

Ключевые слова: перевод, двуязычие, теория и практика перевода.

Summary. The author considers the peculiarities of translation work in journalism. Consequently he analyzes the work of the departments of journalism and Tatar journalism of Kazan University and their representatives. Particular attention is paid to the work of T.Minnibaev, F.Agzamov.

Keywords: translation , bilingualism , the theory and practice of translation.

ТӘЛГАТ МИҢЛЕБАЕВ – ТӘРҖЕМӘЧЕ

Күренекле журналист-публицист, мөгаллим, җәмәгать эшлеклесе, фән кандидаты, тик арабыздан бик яшьли киткән (10.01.1953 – 16.08. 1991) Тәлгат

Хаҗиәхмәт улы Миңлебаев турындагы язмаларымның соңгысында (Әлмәт районының Кичүчат авылында урнашкан «Ризаэддин Фәхретдин мемориаль музее» 2015 елда бастырып чыгарган «Солнце Талгата Миннибаева» дигән китапка кереш сүздә) менә мондый юллар бар: «Чын мәгънәсендә татар баласы, милләтпәрвәр булуын Тәлгат сүз белән генә түгел, педагоглык, җәмәгать эшчәнлегендә дә озак истә калырлык итеп күрсәтә алды.

Шул хакта уйланулар нәтиҗәсендә шәхсән үзем кардәшемнең бихисап игелекле эшләре арасында тагын берсенең – аның тәрҗемә нәзәриятенә һәм гамәлиятенә керткән өлешен – үз язмаларымда җентекле тасвирланмыйча калганын ачтым. Миңа аның дүртенче ядкәрен язарга кирәк икән! Татар журналистикасының иң җитди юнәлешләренең берсе булган тәрҗемә эшеннән Тәлгат читтә кала ала мыни! Бу хакта элекке язмаларда тезислап кына телгә алынган иде. Теманың бүген дә актуаль булуын истә тотканда, журналистика остазының бу кыйблада тәгаенләгән тәкъдимнәрен искә төшерү, яшьләргә җиткерү – өлгергән мәсьәләдер. Мин бу хакта язарга тиештер. Тәлгат кардәш вәгъдәсезләрне яратмый иде... Хәер, анысын инде, Ходай кушып, атаклы милләттәшебез турында чыгачак яңа китапларга тәкъдим итәрбез». Бүген менә шул язмамны укучыларыма тәкъдим итәм.

Татар журналистының эшчәнлеге гомер-гомергә өч кыйблалы булды: үзе язды, бүтәннәр язганны төзәтеп-редакцияләп бастырды, тәрҗемә белән шөгыльләнде. Менә бу өченче эшчәнлек татар журналистикасында зур әһәмияткә ия булып, үзенә өч юнәлеш хасил итә: тәрҗемә эшен оештыру, белгечләр әзерләү; тәрҗемә эшчәнлегенең фәнни-нәзари нигезләре һәм көндәлек тәрҗемә эше. Шунысы кызыклы һәм әһәмиятле ки, менә бу өч юнәлеш тә бер-берсеннән һич тә аерылгысыз рәвештә Тәлгат Миңлебаев эшчәнлегендә чагылыш тапкан. Шуларны берәм-берәм күзаллыйк әле.

Матбугатта хезмәт итүче журналист тәрҗемәче, әлбәттә инде, иҗтимагый-сәяси иҗат төре кешесе санала. Моның башка төр өлкәдәге тәрҗемә эшчәнлегеннән, әйтик, нәфис әдәбиятне тәрҗемәләү иҗатыннан аермасы шактый зур. Иҗтимагый-сәяси, публицистик-журналистик һәм фәнни-популяр текстлар әдәби әсәрләрдән, фәнни, рәсми текстлардан аерыла, аларны үзенә бер чаралар кулланып тәрҗемә итәргә кирәк була, моның өчен матбугатта, журналистикада эшләү, тормыш тәҗрибәсе туплау, ике телне дә бөтен нечкәлекләре белән белү зарур;

Иң төп үзенчәлеге: бу кыйблалы тәрҗемәче «замана баласы», бүгенге көн иҗатчысы, шушы ил җәмгыяте бүген ничек уйлый, ничек яши, ничек сөйләшә, шулай эшләргә, шушы җәмгыятьнең аерылгысыз кисәге булырга тиеш.

Тәлгат Миңлебаевның шушы кыйбладагы эшчәнчелегенең без күзәтергә алынган чорына тәгаенрәк килсәк, ул егерменче гасырның алтмышынчы-туксанынчы еллары – кешелек тарихында да, татар халкы тарихында да бик үзенчәлекле дәвер. Бу чордагы журналистикадагы, тәрҗемә өлкәсендәге мохитне бик төгәл итеп шул елларда иҗтимагый эшчәнлеге тулаем журналистика өлкәсендә, аның күпчелек тармакларында, аерым алганда

тәрҗемә өлкәсендә дә иң югары дәрәҗәсенә җиткән, Тәлгатнең дә, шәхсән минем дә фикердәшебез, хезмәттәшебез Флорид Әгъзәмов бәянлавында күз алдына китерү тасвирлырак булыр дип уйлыйм. Шул көннәрне ул болайрак күзаллый: «Үткән гасырның сиксәненче еллар азагында демократик үзгәрешләр, хәбәрдарлыкка юл бирү милли тормышның уянуы журналистикада да өр-яңа ситуация тудырды. Безнең заманда массакүләм хәбәр чаралары, шул җөмләдән милли матбугатның роле әйтеп бетергесез үсә. Милли журналистика, бер яктан, милли хәрәкәтнең, массаларның милли үзаңын формалаштыруның куәтле чыганагы, халыкларны сәясәтләштерү чарасы, икенче яктан, бу процессларның колачын һәм өлгергәнлеген билгеләүче бер күрсәткеч тә. Хәзерге яңарыш шартларында милли журналистиканы оештыруның яңа моделе кирәк һәм аны эшләгәндә 20 нче еллар тәҗрибәсен исәпкә алу; аннары аны этаплап тормышка ашыру зарурдыр. Яңа модельнең нигезендә милли матбугат йогынтысы белән бөтен татар халкын колачлау принцибы ятарга, ягъни яңа модель милләттәшләребезнең күптөрле ихтыяҗларын һәм мәнфәгатьләрен формалаштыруга һәм үстерүгә юнәлдерелергә тиеш. Чөнки камиллеккә ирешкән шәхеснең асылын нәкъ менә ихтыяҗларның күптөрлелеге һәм өлгергәнлеге тәшкил итә. Шәхеснең һәрхәлдә ике төрле мәнфәгатьләре була: вәкиллек (принадлежностный) мәнфәгатьләре (шәхес бер үк вакытта мәгълүм бер сыйныф, социаль төркем, коллектив, җәмәгать оешмасы һ.б. вәкиле була) һәм мохити мәнфәгатьләре (икътыйсадый, сәяси, социаль, рухый һ.б.). Хәбәри мәнфәгатьләр тегеләйме-болаймы әлеге мәнфәгатьләргә нигезләнә. Әлбәттә, алар арасындагы бәйләнешларны һич тә гадиләштерергә ярамый. Вәкиллек мәнфәгатьләре дә, мохити мәнфәгатьләр дә хәбәри мәнфәгатьләрне турыдан-туры түгел, ә әйләнгеч юллар белән билгелиләр. Хәбәри мәнфәгатьләр кешеләрнең объектив мәнфәгатьләре кисешендә танып-белүгә объектив ихтыяҗ өстенлек иткән шартларда пәйда була. Милли матбугат системасының барлык өлешләрен шушы алшартлар җирлегендә камилләштерергә кирәк. ... Бездә милли телдә мохити мәнфәгатьләрне, ягъни иктыйсадый, гыйльми, эстетик һ.б. мәнфәгатьләрне канәгатьләндерердәй газет-журналлар бик аз. Ә бит матбугат челтәре һәр ихтыяҗны һәм мәнфәгатьне канәгатьләндерүгә юнәлдерелгән булырга тиеш», – дип билгели.

Журналистика теоретигы милли журналистиканың яңа моделен булдыру проблемасы – күпкырлы һәм катлаулы фәнни-практик проблема, дип саный. Аны чишү бик күп факторларга бәйле. Беренче чиратта материаль-техник базаны ныгыту һәм редакцияләрне кадрлар белән тәэмин итү кебек факторлар алгы рәткә чыга, ди.

Шул ук вакытта Флорид Әгъзәмов, чын мәгънәсендә эш кешесе, вәгъдәле шәхес буларак, мәсьәләне кузгатып-күтәреп кенә калмый, аны хәл итү кыйбласында да турыдан-туры башлап йөри. Иң беренче чиратта, ул модель-программаның нәкъ менә шәхсән үзенә кагылган кыйбласы өчен җаваплыгын искәртә: «Әлеге программа кадрлар әзерләү проблемасын чишү чараларын да сыйдырыр... Милли кадрлар әзерләүдә бездә беркадәр тәҗрибә тупланды. Шул

тәҗрибә җирлегендә Казан дәүләт университетында журналистика факультеты эшли башлады. Анда татар журналистикасы кафедрасы да бар. Факультетта рус теленнән татарчага тәрҗемә итү буенча махсуслаштыру ачылды. Кафедра студентларны укытуны нигездә татар теленә күчерә, ана телендә дәреслекләр һәм уку ярдәмлекләре әзерләү, татар журналистикасының тарихын һәм хәзерге проблемаларын өйрәнү эшен җәелдереп җибәрергә ният итә» [1].

Әлеге факторларны чын-чыннан тормышка ашыру өчен беренче деканыбыз үзе дә бөтен тырышлыгын, көч-куәтен салып эшләде; ниятләрнең байтагы гамәлгә дә ашты. Шул ук вакытта бу ниятләрне башкарырга бүтәннәрне дә җәлеп итүен, аларның сәләтен, мөмкинлекләрен эшкә җигү өчен тырышуын, салган хезмәтләрен гадел бәяләвен дә истә тотарга кирәктер. Бу хакта аның бер тезисына – ул да булса, тәрҗемәчеләр әзерләү өчен махсус белгечлек булдыру мәсьәләсе – тезисына аерым тукталыйк. Аның бу тезисына карата Тәлгат Миңлебаев мөнәсәбәтен ачыклау кызыклы нәтиҗәләргә китерә.

Кулымда тарихи дип саналырлык бер документ – КПССның Татарстан өлкә комитеты пропаганда һәм агитация бүлегендә тикшерергә әзерләнгән бер чараның эш планы: «Татариядә тәрҗемә эшенең хәле һәм аны үстерү юллары турында». Аны бүлекнең ул чагындагы инструкторы Тәлгат Миңлебаев оештырган һәм әзерләп имзалаган булган. Гамәлгә ашырырга дип, Өлкә комитет сәркәтибе аны Казан дәүләт университеты ректоры Александр Коноваловка җибәргән. Ректор аны проректор Миркасыйм Усмановка һәм факультет деканы Флорид Әгъзәмовка юллаган. Миңа ул Ф.Әгъзәмовның «Старшему преподавателю Низамову И.М. Прошу составить план мероприятий и внести предложения» дигән култамгасы белән 1988 елның 10 маенда тапшырылган.

Бу очраклы документ түгел иде. Аның нигезе партия эшенең планлы чарасы дип аңлатылырга тырышылса да (КПСС Программасында хезмәт ияләрен тәрбияләүдә һәм укытуда тәэсирле чара буларак ана телләрен алга таба үстерү каралган), чынлыкта ул милләт тормышында килеп төртелгән бер төенне тану факты иде. Әлбәттә, мөшкеллек турыдан-туры танылмый – «... бүген икътыйсадый, рухи-идеология эшендә, социаль өлкәләрдә милләтара бәйләнешләрне тагын да җанландыру контекстында сыйфатлы тәрҗемәнең әһәмияте үскәннәнүсә. Тәрҗемә бүген икетеллелекнең нигезен тәшкил итә, шул ук вакытта мәдәниятнең нигезе булуын да саклый. Безнең шартларда журналист, педагог, ана теле укытучылары, депутатлар, идарә хезмәткәрләре, төрле идарә, эшханәләрнең, учреждениеләрнең хезмәткәрләре тәрҗемәнең теория һәм гамәли нигезләрен белергә тиеш...», – дип бик дөрес сүзләр дә әйтелә.

Менә шушындый гомуми тезисларга уңай мисал иттереп, Татарстан китап нәшриятендә елына 100 исемдә китап, брошюраның татарча чыгарылып, шуның яртысы урысчадан һәм башка телләрдән тәрҗемә әсәрләре булуы күрсәтелә. Янә дә уңай фактор итеп район һәм шәһәр газетларының өч газеттан кала барысы да урысчадан тәрҗемә ителеп (дубляж) чыгарылуы китерелә.

Шуннан соң гына документның барлыкка килүенең чын сәбәпләре ачыклана башлый – ягъни иҗтимагый ихтыяҗ менә шушылай югары булып та,

республикада тәрҗемә эшенә әле тиешле игътибар җитми икән. Менә фактлар: иҗтимагый-сәяси тәрҗемә белән политологиядән, философия, журналистикадан гына түгел, филологиядән дә ерак торган кешеләр шөгыльләнә. Татарстанда тәрҗемә эше белән һөнәри-вазыйфаи шөгыльләнүче 200 кешедән берсенең дә махсус белеме юк.

Документта шулай ук көндәлек басмаларда рәсми, директива текстларының тиешле дәрәҗәдә булмавы, район, шәһәр матбугатының текстлары тәрҗемәсенең түбән сыйфатлы булуы, шуның аркасында дубляж басмаларның тиражы кими баруы икърар ителә. Тәрҗемә басмаларның, рәсми чыгышларның, күргәзмә агитациянең (төрле өндәмәләр, тантаналы җыелышларга чакыру билетларының да), элмә язу, рекламнарның урысчадан татарчага тәрҗемәләре кебек үк татарчадан урысчага тәрҗемәләрнең дә (чувашча, удмуртчаларныкы да) оригиналныкына чагыштырганда түбән дәрәҗәдә булуы.

Республикада чыга торган урысча газетларга дип әзерләнгән тәрҗемә текстлары бүгенге татар әдәбиятен, иҗтимагый фикерне адекват яктыртырга сәләтле түгел. Урысча газет редакцияләре («Советская Татария», «Вечерняя Казань», «Комсомолец Татарии») татар әдәбите һәм публицистикасы әсәрләренең тәрҗемәсен бик тә сирәк бастыра.

Эстетик яктан түбән сыйфатлы тәрҗемә халыкның сөйләм культурасына тискәре йогынты ясый, ана теленең аралашу мөмкинлекләрен чикли.

Документта моңарчы республикада тәрҗемәчеләрне әзерләү, аларның белемен үстерү юнәлешендә эшләнмәве танылa. 1953–1954 елда Казан партия мәктәбендә 12 белгеч укытып чыгарылган икән, алар, үз һөнәренә тугры хезмәт итеп, инде пенсиягә чыккан. Хәзер исә традицияләрнең дәвам иттерелүе куркыныч астында дип танылa.

Бу документны әзерләү барышында, Тәлгат Миңлебаев тәрҗемә эшенең чын хәленә бик җаваплы карап, бирелеп, төбенә төшеп, борчылып өйрәнгән иде: редакцияләрдә бу һөнәргә бәйле журналистлар белән аралашты, сорашу үткәрде; бу максатта төпле мәгълүмат алу өчен, «Тәрҗемәче анкетасы» төзеп, аны белгечләрдән тутыртып, без дә мәгълүмат бирдек. (Сүз уңаеннан әйтик: автор архивында шул чорның күренекле тәрҗемәчеләре тутырган «анкеталар» әле дә саклана, аларга да бер күзәтү-анализ ясарбыз әле). Агитация бүлеге үткәргән «Район газеты» программасы буенча социологик тикшеренүдә дә темага махсус тукталынды. КДУда тәрҗемәчеләрне укыту планын төзүдә Флорид Әгъзәмов белән турыдан-туры аралашып эшләнде: кыска вакытлы курсларның тәртип, программасын төзедек, докладчыларны билгеләп, алар белән сөйләштек.

Татарстан китап нәшриятендә иҗтимагый-сәяси әдәбият бүлеге мөдире булып эшләгәнгә, Тәлгат Миңлебаев белән даими аралашып яшәгәнгә күрә, бу чараны әзерләүдә дә, материаллар туплауда да миңа инде турыдан-туры катнашырга туры килгән иде.

Алай гына да түгел, минем алга таба эш урынымның, иҗат кыйбламның нык үзгәрүнең сәбәбе дә шушы чаралар булды – аспирантураны тәмамлап, кандидатлык диссертациясе дә яклап, чынлап фән дәрьясына чумарга вакыт җитеп,

бу хакта Флорид Әгъзәмов белән дә җитди сөйләшкәләгәннән соң, Тәлгат Миңлебаевның менә бу чаралары университетка күчүемне тизләтте: тәрҗемә эшен җанландыруга юнәлтелгән бурычларның күпчелеген гамәлгә ашыру университетка йөкләнергә тиеш булганга, анда бу эш белән шөгыльләнергә махсус белгеч тәгаенләнергә кирәклеге ачыклангач, мине тәмам үгетләп бетерделәр.

Татар журналистикасы кафедрасында тәрҗемә белгечлеге ачу планлаштырылды. Бу оештыру, укыту, программа һәм уку әсбаплары тудыру бурычларын эченә алган бөтен бер юнәлеш булырга тиеш иде. Моңа Флорид Әгъзәмов үзе җитәкчелек итте. Миңа да, аның әлеге документны имзалап кушуына ярашлы рәвештә, махсуслашу кыйблаларын билгеләүдә, бу хакта нигезләмәләр әзерләүдә, «Иҗтимагый-сәяси әдәбиятны урысчадан-татарчага тәрҗемә итү» программасын әзерләүгә җиң сызганып тотынылды.

Бер үк вакытта Тәлгат Миңлебаев та үз башлангычын гамәлгә ашыру өчен бүтәннәргә кушып кына тынычланмады, җитәкчелек итү белән бергә, үзе дә конкрет чараларга тотынды. Газет, журнал редакцияләрендә эшләүче тәрҗемәчеләрнең белемен күтәрү курсларын оештырып, беренче Республика киңәшмә-семинарын үткәрдек. Нәзари нигезләрен тәгаенләү, программасын төзү, чыгыш ясаучыларны тәгаенләп, аларга булышу Флорид җитәкчелегендә безнең кафедрага йөкләнгән иде. Семинар, алдан билгеләнгән план нигезендә (1988 елның июлендә) уңышлы үткәрелде.

Озак та үтмәстән, белгечлеккә укыту өчен төп документ – «Тәрҗемә теориясе һәм практикасы» дигән программа төзелеп, кафедрада расланды. Сүзлекләр төзү, дәреслек, кулланмалар төзү-язу эше колачлырак алып барыла башлады.

Бу документны һәм аның үтәлеше белән бәйле хәрәкәтне өйрәнгәндә, кызыклы гына, бүген дә әһәмиятле кайбер нәтиҗәләргә киләм, дигән идем. Шуларга тәгаенрәк тукталыйк әле.

Ул чагында җитәкче оешмалар матбугат белән тыгыз элемтәдә иде. Газет-журналда басылган тәнкыйди материалга, фикер, тәкъдимнәргә игътибар зур иде. Моңа мисал итеп мин шушы язмабызга турыдан-туры караган бер генә дәлил китерү дә җитәр дип уйлыйм. «Социалистик Татарстан» газетының 1987 елгы 17 май санында минем «Камиллеккә омтылыш (Бүгенге тәрҗемә мәсьәләләре турында уйлану)» дигән күләмле мәкаләм басылган иде. Игътибарлы тарихчы андагы тезислар белән әлеге документтагы «пунктлар»ның тәңгәллегенә диккать итми калмас. Мәкаләнең үзәк эчтәлеген бик кыскача гына бәян итик әле, ул чагында борчыган мәсьәләләр бүген дә актуаль икән бит.

Текстта хата китүнең ике төп сәбәбе күзәтелә: беренчесе (мәгънә тәңгәллегенә ирешә алмау) – текстның эчтәлегенә тәмам төшенеп бетмәү, аны нечкә төсмерләренәчә ачыклап бетермәү аркасында китә торган хаталар. Менә нинди очраклар:

– төшенчәгә (сүзтезмә, фразеологизм, сүз) дөрес мәгънә салынмый. Мәсәлән, изменение, крушение, образование, смена, усиление кебек исемнәрнең башкаругамы, әллә башкарылугамы каравын ачыклап бетермәү аркасында үзгәртү урынына үзгәрү, җимерү урынына җимерелү, барлыкка китерү –

барлыкка килү, алыштыру – алышыну, көчәйтү – көчәю, үстерү – үсү һ.б. һәм киресенчә тәрҗемә ителә.

Татар теленең активлыкны көчәйтә торган, урыс телендә булмаган шундый чараларын файдаланырга кирәк. Югыйсә, фәлән эшләде диясе урынга фәлән тарафыннан эшләнде дигән пассив форма өстенлек ала бара.

– оригиналдагы төшенчә тәрҗемәченең күз алдына төгәл китереп бетерелмәү сәбәпле, нәкъ тәңгәл берәмлек табылмый, тәрҗемәдәге берәмлек йә ким мәгънәле, йә икеле-микеле мәгънәле, йә артык, үзеңнән өстәлгән мәгънәле килеп чыга. Иҗтимагый төшенчәгә, гадәттә, артык гомуми берәмлек сайлана. Мәсәлән, конкрет төсмерле максатка барып җитү төшенчәсе урынына максатка барып ирешү тәгъбире алына.

Шулай да тәрҗемә төгәлсезлеге күпчелек очракта оригиналдагы төшенчәне төгәл аңлап та аңа тәңгәл берәмлек табылмау аркасында килеп чыга. Аларны форма тәңгәллегенә ирешә алмау кимчелекләре дип атарга мөмкин. Форма дигәндә, өч төп берәмлек күздә тотыла: җөмлә, сүзтезмә, сүз. «Җөмлә һәм тезмә төзелеше урыста да, татарда да бер: җөмләне җөмләгә, тезмәне тезмәгә турыдан-туры тәрҗемә итәргә мөмкин», дигән ялгыш караш яши. Ни өчен ялгыш? Бу карашны кабул иткән очракта, формага форма тәрҗемә итәргә, димәк, сүзгә сүз дә мөмкин дигән хата закончалык чыгару. шуңа таяну куркынычы бар. Кызганычка каршы, без әле дә шул хатадан азат түгел. Механик тәрҗемәнең зарарлы икәнен беләбез, әмма аны гамәлдән тәмам тамырыннан йолкып ташлый алганыбыз юк. Дөрес тәрҗемә мәгънәгә мәгънә тәрҗемә иткәндә генә мөмкин. Фикер бары тик татарның үз грамматик, лексик формаларына салынырга тиеш.

«Формага форма» чире сүзтезмәләрне тәрҗемә иткәндә аеруча көчәя. Мәсәлән сүзләрне бәйләү чаралары урысчаныкына сукырларча ияреп алына: кушымча урынына бәйлек (мәсәлән, мөнәсәбәтләренә алыштырыла урынына мөнәсәбәтләр белән алыштырыла; көрәшенә яңа мөмкинлекләр ачты урынына көрәше өчен яңа мөмкинлекләр ачты) яисә кушымча урынына ярдәмче фигыльләр яисә мөнәсәбәтле сүзләр (мәсәлән чыганагына әйләнде урынына чыганагы булып әверелде).

Механик тәрҗемә татар теленең фигыль формаларын файдалануны да чикли. Мәсәлән, бездә үткән заман фигыль формасы вакытның төрле төсмерләрен (хәзерге заманны да, хәтта киләчәк заманны да) бирә. Тәрҗемәдә ул нигездә үткән заманны бирү өчен генә файдаланыла. Мәсәлән, тәкъдим ителгән үзгәрешләр урынына тәкъдим ителүче үзгәрешләр.

«Формага форма» казасы тиңдәш кисәкләрне ялгыш тәрҗемәләүгә дә китерә: тиңдәш кушымчалар кабатлана; тиңдәш кисәкләрнең барысына да караган ачыклаучы яисә гомумиләштерүче сүз, урысчада иң азактан килгәнгә, татарчада ялгыш соңгы кисәккә генә каратыла һ.б.

Механик тәрҗемәнең кәсәфәте сүз сайлауда аеруча нык сизелә. Сүзгә-сүз тәрҗемә дип яманаты чыккан булуы да шуннандыр. Шул елларда инде иҗтима-

гый-сәяси текстны аеруча калька басты, алынма берәмлекләр татарча синонимнарын кысрыклаганнан-кысыклый барды.

Без күзәткән документта әлеге принципиаль хаталарны төзәтү юллары да тәгаенләнгән иде. Димәк ки, партия аппаратында, ягъни Тәлгат Миңлебаев та үз кул астындагы газетның материалларын җентекле өйрәнгәннәр, җаваплы караганнар. Аннары, тәрҗемә эшчәнлегенең оештыру юнәлешендәге уңай тәҗрибәсен өйрәнеп, гамәлгә кертү чаралары да без тәкъдим иткән фикерләргә тәңгәл килә иде. Мин ул елларда Татарстан китап нәшриятендә иҗтимагыйсәяси әдәбият редакциясе мөдире булып эшли идем, барлык рәсми, сәяси әдәбият диярлек (идеология) партия классикларының, шул чор җитәкчеләренең әсәрләре урысчадан татарчага тәрҗемә ителеп әзерләнеп басыла идее. Бу җаваплы эшкә нәшриятнең үз тәҗрибәле тәрҗемәчеләре (Г.Шәрәфетдинев, Н.Габитов, И.Беляев, Ф.Хәсәнев, А.Тимергалин, М.Галиева, Р.Зиляева һ.б.) белән бергә газет-журналларда эшләүче тәҗрибәле журналист-тәрҗемәчеләр дә актив катнаша иде (Х.Гобәйдуллин, В.Зыятдинев, С. Хафизов, Р.Тимергалин, Р.Сәгъдиев һ.б.). Шулар арасында Флорид Әгъзәмов тәрҗемә эшенең оештыру, фәнни тармакларында актив катнашу белән бергә, үзе үк җаваплы басмаларны тәрҗемә итүдә катнашкан иҗатчы белгеч иде. Нәкъ шул уньеллыкта аларга В.И.Ленин хезмәтләренең төрле тематик җыелмаларын, КПСС Программасын, Л.И.Брежневнең «Күтәрелгән чирәм», «Кече җир» һ.б. әсәрләрен, аннары инде Татарстан республикасы Декларациясе, Конституциясен һәм башка өр–яңа рәсми документларны тәрҗемә итеп халыкка җиткерергә туры килде. Бу юнәлештәге җаваплы хезмәтләре өчен аларга республика журналистларының Хөсәен Ямашев исемендәге премиясе бирелүе җәмәгатьчелектә хуплап кабул ителгән иде.

Әйткәнемчә, ул чорда – яңа демократик шартларда журналистикага, аерым алганда, тәрҗемә эшенә куелган яңа таләпләр гадәти тырышлык белән бергә бу төр иҗат эшенең һәм фәнни, һәм оештыру эше белән табигый үреп бару, яңа шартларда яңача эшләүнең методологик һәм методик нигезләрен булдырырга кирәк иде. Бу юнәлештә КДУның Флорид Әгъзәмев җитәкчелек иткән факультетына һәм татар журналистикасы кафедрасына үзенә бер үзәк тәшкил итәргә насыйп булды.

Һәр җитди документны тәрҗемә итү өчен аерым редакциядәме, нәшрияттәме, кафедрадамы иҗади төркем җыелып, текстларга җитди анализ ясала, төрле типик кимчелекләр ачыклана, аларның сәбәпләренә фәнни нәтиҗәләр ясала, котылу юллары күрсәтелә. Шул елларда партия аппаратыннан университетка күчеп, журналистика кафедрасы мөдире булып эшли башлаган Тәлгат Миңлебаев бу җанлы иҗади мөхиткә үзеннән-үзе кереп китте, чөнки, әйткәнебезчә, ул әлеге процесс белән якыннан таныш иде.

Тик җанланып киткән бу хәрәкәт тә янә шул партия-совет бюрократиясе көрчегенә килеп төртелгән булып чыкты: хөкүмәт, партия, җәмәгать оешмалары үзләре үк, тәрҗемәче хезмәтеннән башка бер көн дә яши алмауларына карамастан, белгечләрне махсус әзерләү-укыту, югары уку йортларына җибәрү өчен

кыл да кыймылдатмады, журфак проектлары да матди яктан беркетелмәде. Инде үзгәртеп кору чоры башланып, демократия дигән күп сүз сөйләп, аз эш эшләү заманы килгәч, милләтләрне кайгырту, аларның телләрен саклап, җанландыру ниятләренең тамырын ук корытуга юл тотылганда, бу хакта сүз куертулар мәгънәсез шөгыльгә санала башлады... Хәер, бу инде үзенә бер аерым сөйләшү темасы.

Туктале, нигә соң «кысыр хәсрәт» булып үтәлмичә калган хыяллар турындагы шул тарихи вакыйгага, күптәнге бер документка бүген кире кайтып, аерата тәфсилле, җентекле тукталдык? Мондый гына югалтулар, үтәлмәгән ният-теләкләр аз булдымыни бездә!

Шулай да моның сәбәбе әрнеп торган яңа яра кебек ап-ачык икән: бүген дә без тәрҗемә мәсьәләсендә нәкъ менә үткән гасырның сиксәненче еллары, әлеге документта чагылыш тапкан – үзгәртеп коруларны түземсезлек белән көткән заман халәтендә икәнбез. Бүген дә без шул ук торгынлык, ничаралык, хәрәкәтсезлек хәлендә икәнбез...

Өстәвенә әле кайбер тискәре төсмерләр дә өстәлгән икән. Әйтик, документта дубляж газетларның күп булуы уңай факт дип бәяләнә. Гәрчә нәкъ шул елларда инде партия матбугатының тулаем дубляжга әйләнеп бетүе, ә моның тәрҗемә газетларның, чыгышларның калька, штамплар белән тулып, ана теленең лексик составының ярлылануы, төп законнарының үтәлмичә, грамматикасына да зыян китерелүе, аһәңенең тоныклануы исбатланып, моңа галимнәрнең, журналистларның үзләренең дә, аеруча чын татар укучыларының ризасызлыгы көчәйгәннән-көчәя бара иде.

Ә бит демократия чаткылары кабынып, матбугатның чагыштырмача үзгәреш кичерә башлавы нәкъ менә дубляж газетларыннан котылуда беренче адымнар атлауда чагылды да. Милли үзаңның үсүе, татар теленең дәүләт теле булуы өчен барган көрәшнең берникадәр тәэсире, Декларация, Конституция, Телләр турында законның кабул ителүе нәтиҗәсендә без дубляж газетлардан котыла башладык. Шулай итеп тәрҗемәнең сыйфаты яхшыруга юл алынды. Тик болар да алга таба бер генә адым булган икән. Хәзер исә бу каза икеләтә адым белән кире кайтты – бөтен матбугатның (район газетларын гына түгел, хәтта республикакүләм матбугатны да) «Татмедиа»ның күмәк тәрҗемә штамповкасына буйсындыру тернәкләнә башлаган тәрҗемәне янә шул дубляжга – колорадо коңгызы корткычлыгына ташлау булды. Халык моны нәкъ шулай дип, ягъни ана теленең язмышына янә тагын бер тапкыр куркыныч янавы дип таный да.

Әйе, тәрҗемә мәсьәләсендә без янә сиксәненче елларга кайтып төштек. Тик ул еллардагы кебек хәлебездән ризасызлык, ул халәттән котылырга омтылу гына бермә-бер сүлпәнәйгән, әле без телгә алганга охшаган карар, документлар гына юк. Аларны булдырырга, тәрҗемәнең хәлен үзгәртергә омтылыш бик тә сүлпән. Мохит бүтән шул. Ни кызганыч, Тәлгатләр, Флоридлар юк шул...

Шулай да тормыш ихтыяҗы безгә бүген дә бөтенләй үк өметсезләнмәскә куша. Милләт яшәсен өчен татар теле яшәргә тиеш, телне яшәтүнең иң көчле

чара-чыганакларының берсе тәрҗемә дә яшәргә, камилләштерелергә тиеш. Шөкер, күрдек ки, бүген бит бездә, теләк булганда, омтылыш булганда ябышып ятарлык, уңай үзгәрешләр кертергә нигез булырлык фәнни, фәнни-гамәли кыйбла, тәҗрибә бар. Һәрхәлдә, Тәлгат Миңлебаевның, Флорид Әгъзәмовның тәрҗемә эшчәнлегенә керткән тырышлыгы нәтиҗәләренең файдасын бүген дә тоеп яшибез. Аларны яңа шартларда кабызып-яңартып кына җибәрергә кирәк. Кыскасы, бу юнәлештә хәлне объектив бәяләү, мөшкел хәлдән чыгу өчен кыю һәм ышанычлы ыргылыш ясау өчен яшьләргә элгәрләребезнең тәҗрибәсе өлге була алыр иде.

Әдәбият

1. Әгъзәмов Ф.И. Татар матбугатының үсеш этаплары // Тонус: Научно-публицистический альманах. Казань, 1996. №1. 90–97 б.

НАСТАВНИК, ОБУЧАВШИЙ НА ЛИЧНОМ ПРИМЕРЕ

И.М. Низамов,
доктор филологических наук, профессор
Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия),
E-mail: nizamil@yandex.ru

Аннотация. В данной статье автор рассматривает особенности публицистической и редакторской деятельности журналиста Ф.Агзамова.
Ключевые слова: Ф.Агзамов, творчество, татарская журналистика
Summary. The author considers peculiarities of publicistic and editorial work of the journalist F.Agzamov.
Keywords: F.Agzamov, creativity, Tatar journalism.

ҮЗ ҮРНӘГЕНДӘ ӨЙРӘТҮЧЕ ОСТАЗ

Флорид Имамәхмәт улы Әгъзәмов белән без кордашлар идек; ярты гасыр диярлек журналистикада бергә эшләп, якыннан аралашып яшәдек. Ул миннән җиде айга өлкәнрәк иде. Көндәлек яшәештә без моны сизмәсәк тә, гадәт кушканча «абый», энем» дип дәшешмәсәк тә мин бу аерманы тоеп яшәдем. Хәзер уйлыйм: ул чыннан да бөтен яклап миннән өлкәнрәк, гомер буе миңа абый булган икән. Ә яшьлек мохите әлләни аермалы булмаган үзе – ул Башкортстанның Чакмагыш төбәгендә авылда үсеп, саф татарча шигырь, мәкаләләр яза башлап, аларны шундагы газетта бастырып; урта мәктәпне тәмамлап, күптәнге хыялы Казан университетына укырга кергән; мин – Татарстанның Казан артындагы авылында үсеп шулай ук татар телендә шигырь, мәкаләләр язып, аларны «Яшь сталинчы» газетында бастырып, аннары